

LITERÁRNÍ ŽIVOT V EXILU

Okupace Československa v srpnu 1968 vyvolala mohutnou emigrační vlnu, která se stala novým a velmi silným impulzem skomírajícímu literárnímu životu v exilu. Mezi exulanty, ať již odešli na Západ bezprostředně po příchodu okupačních armád, či později během dvaceti let Husákovy normalizace, byly mnohé významné osobnosti české kultury šedesátých let, ale i představitelé mladších generací. Zázemí literární komunikace v exilu vytvářela především nově vzniklá nakladatelství (mimo jiné Sixty-Eight Publishers v Torontu, Index v Kolíně nad Rýnem, později Rozmluvy v Londýně) a časopisy, z nichž některé vycházely již od padesátých, respektive šedesátých let (Svědectví, Proměny) a jiné vznikaly postupně po celá sedmdesátá a osmdesátá léta (Listy, Západ, Obrys, Paternoster aj.). Oproti předchozímu dvacetiletí se literární život posrpnového exilu lišil především četnými edicemi děl doma žijících autorů, z politických důvodů ignorovaných oficiálními nakladatelstvími, a jejich přítomností na stránkách exilových periodik. V nesrovnatelně vyšším počtu se také dařilo ilegálně dopravovat exilové knihy a časopisy do Československa.

Srpnová okupace roku 1968, postupný odklon od politiky Pražského jara, jenž v roce 1969 přerostl v nástup nového stranického a státního vedení a ve vyhlášení programu normalizace, jakož i každodenní život v socialistickém Československu následujících let, to vše vyvolalo mohutnou emigrační vlnu.

Mezi emigrací posrpnovou a poúnorovou byl jeden podstatný rozdíl: po likvidaci soukromého vlastnictví a pluralitního systému založeného na konkurenci politických stran se opoziční myšlení přirozeně soustředilo do jiných oblastí života, zejména do oblasti kultury a umění. Namísto předúnorové ekonomické elity, příslušníků „poražených tříd“, funkcionářů a poslanců politických stran tak podstatnou intelektuální sílu posrpnové emigrace tvořili spisovatelé, novináři, scenáristé, režiséři, tedy intelektuálové, kteří byli mluvčími demokratického procesu a s ním spojených aktivit. Paradoxem dějin přitom bylo, že mnozí z nich patřili k těm, kteří po válce a po únoru 1948 aktivně spoluutvářeli politiku KSČ a teprve v průběhu následných desetiletí „ideově vystřízlivěli“.

Podstatně odlišné byly také podmínky, do nichž noví exulanti přicházeli. Jakkoli Spojené státy a západní Evropa koncem šedesátých let prožívaly politicky nepřiliš klidné období, po hospodářské stránce byly tyto demokracie zcela stabilizované. Posrpnoví emigranti nepřicházeli do válkou zbídačených zemí a rovněž podmínky v uprchlických táborech byly o něco přívětivější. Mezinárodní ohlas Pražského jara a následné sovětské okupace navíc vytvořil – alespoň zpočátku – pro emigranty z Československa velmi příznivou společenskou atmosféru ve většině zemí, do nichž mířili (zejména USA, Kanada, Austrálie, Spolková republika Německo, Švýcarsko, Rakousko, Itálie, Francie). Západní země navíc měly zájem zaměstnávat elitu české a slovenské intelektuální emigrace na univerzitách či v médiích.

Nejpočetnější skupina obyvatel opustila Československo v letech 1968–69, emigranty se však mnozí z nich stali až po roce 1970, kdy komunistická vláda přestala tolerovat jejich pobyt v zahraničí. Exulantská a emigrantská obec se však plynule rozšiřovala po celá sedmdesátá i osmdesátá léta, jak je patrné i mezi spisovateli a literárními publicisty. K první posrpnové vlně, k níž mimo jiné patřili Jan Beneš, Vratislav Blažek, Antonín Brousek, Eduard Goldstücker, Karel Kryl, A. J. Liehm, Věra Linhartová, Arnošt Lustig, Zdena Salivarová, Josef Škvorecký, postupně po celé dvacetiletí přibývali další spisovatelé: Ota Filip,

Milan Kundera, Ivan Binar, Jaroslav Hutka, Vladimír Škutina, Pavel Kohout, Jiří Lederer, Jan Vladislav, Jiří Gruša, Vlastimil Třešňák, Iva Hercíková a jiní. K tvůrcům, kteří odcházeli z Československa jako renomovaní a populární spisovatelé, přibylí v letech 1969–89 také literáti, kteří knižně či časopisecky debutovali až v exilu: Jaroslav Vejvoda, Jan Novák, Jan Pelc, Iva Pekárková, Michael Špirit, Jan Křesadlo a jiní.

Posrpnový exil postrádal onen romantický nádech, který byl o dvacet let dříve zřetelnou součástí počátečních aktivit exilu pouónorového, a to nejen díky tomu, že jeho vydavatelskou a další organizační činnost provázely lepší ekonomické podmínky. Exulanti si byli vědomi, že normalizační režim již prakticky neztělesňuje ideologii, ale je jen pouhou zástěrkou vcelku otevřeného politického násilí; současně však nemohli propadat iluzím o tom, že brzy dojde k politické změně. Jestliže totiž poněkud romantické nadšení prvních pouónorových vydavatelů obvykle odeznělo v okamžiku poznání, že komunistický režim bude u moci mnohem déle, než se původně očekávalo, na počátku vydavatelských aktivit posrpnového exilu byla poučená skepse a vědomí, že z hlediska vyšších – národních a politických – cílů bude tato práce patrně dlouho marná. Danou situaci vnímali jako stav, v němž nebylo možné počítat s jakýmkoli vývojem.

Spisovatelé, kteří se rozhodli pro exil, dobře věděli, že pro domácí čtenáře nebudou existovat, neboť komunistická propaganda se je pokusí zcela vymazat z dějin. Podobně jako o dvacet let dříve i na počátku normalizace byli exulanti nejprve označováni za zrádce vlasti, záhy však nastoupily mechanismy, které je měly – stejně jako celou vnitřní opozici – odsoudit k zapomnění: jejich dosud vydané knihy byly vyřazeny z knihovních fondů a rozšiřování jejich knih vydaných v zahraničí zakládalo skutkovou podstatu trestného činu (totéž se týkalo i veškerých exilových periodik). Exil se tak brzy stal zcela tabuizovaným tématem, které účastníci oficiálního domácího literárního a literárněvědného života naprosto ignorovali. Výjimkou byli někteří z nejspolehlivějších spisovatelů-funkcionářů, kteří byli v případě potřeby povoláni, aby propagandistickým způsobem zesměšnili či zhanobili postoje a činnost těch, kteří v exilu pokračovali v literární a publicistické práci.

■ Emigranti pouónoroví a posrpnoví

Odlišná generační i politická zkušenost byla příčinou jisté nedůvěry mezi pouónorovým a posrpnovým exilem, která se ukázala brzy poté, kdy pominul všeobecný otřes způsobený 21. srpnem 1968. Projevila se pochopitelně především v oblasti politické a publicistické, neboť mezi posrpnovými emigranty bylo mnoho těch, kteří v pouónorovém období reprezentovali totalitní moc, před níž první emigranti prchali, nebo těch, kteří jí alespoň poskytovali veřejnou

podporu (symbolem této části posrpnové emigrace, a tedy i terčem nejrůznějších provokací komunistické Státní bezpečnosti, se stal bývalý komunistický funkcionář a publicista, v šedesátých letech ředitel Československé televize Jiří Pelikán).

Zřejmý nesoulad mezi oběma generacemi exulantů se ukázal rovněž v oblasti literární, a to jak v rovině politické, tak estetické. Projevovat se začal již v šedesátých letech, když v kulturních rubrikách exilového tisku začaly převažovat ohlasy domácí tvorby nad ohlasy tvorby exilové, neboť tato prakticky skomírala. Ani tehdy však poúnorový exil nepřijímal domácí českou literaturu jednoznačně pozitivně, neboť se často vymykala jeho vlastní – předúnorové – estetické i společenské zkušenosti.

Ještě na počátku sedmdesátých let se v čtvrtletníku *Proměny* (1971, č. 3) objevila stať Dušana Břeského *Nová rozprava na obranu jazyka*, v níž autor na základě stylistického rozboru povídky Josefa Škvoreckého *Již staří Egypťané* z roku 1962 dokládá hluboký úpadek domácí krásné literatury. Krátká diskuse, kterou Břeského stať vyvolala, a také ohlas právě vydaného Škvoreckého *Tankového praporu* byly prvními projevy určitého recepčního nesouladu mezi oběma exilovými generacemi.

NOVÁ ROZPRAVA NA OBRANU JAZYKA

Dušan Břeský

I. *Moderní kult vulgárnosti*

Vědecký a technologický pokrok naší doby zvětšuje zlatý věk nejen západní civilizace, nýbrž celého lidstva. Přestože v sedmdesátých letech našeho století, ještě celé národy trpí hladem a že ve vyspělých zemích Střední Evropy musí stát obyvatelé ve frontě na cibuli a na citrony, dá se všeobecně říci, že nebývalá hojnost a rozmanitost hmotných statků podstatně změnily náš životní sloh. Automatisace a zrychlení dopravy, radio a televise technicky sblížily anonymní masy různých národů a ras. Medicína rozšířila statistické hranice lidského života. Biochemie se oddává stvořitelským snům. Budoucím interplanetárním výbojům se snad podaří přesadit život na jiné planety a kolonizace vesmíru bude záhy praktickým cílem lidského plemene.

Tento velkolepý hmotný pokrok však není doprovázen souladným rozvojem humanitních hodnot. Naopak. Omámení materiálním vzmachem, zapomínáme často na duchovní ideály, bez nichž žádná civilizace nevyspěje v ušlechtilou kulturu. Naše duchovní lhostejnost se projevuje různými způsoby; jedním z nich je zhrubnutí řeči. Kultivovaný výraz postupně upadá a je téměř nepozorovatelně nahrazován technickým žargonem inženýrů, fotbalistů, byrokratů a "pásků". Slovní špína, nepřijatelná předchozím generacím, je dnes bernou mincí. Neotesaná díkce, gramatické a slohové zmetky zdomácněly u rodinných krbů, v politice, v tisku, v televizi i v literatuře. Celková negramotnost a vulgárnost neunikají pozornosti kritiků ani na Západě, ani za železnou oponou. Mnozí

Kritika literárního
stylu Josefa
Škvoreckého od
Dušana Břeského,
Proměny 1971, č. 3

Nutno však zdůraznit, že poúnorová a posrpnová kulturní publicistika se navzdory všem rozdlům a na rozdíl od oblasti politických diskusí obvykle snažila za všech okolností udržet vzájemné přátelské a tolerantní vztahy.

Mnohé výrazné osobnosti poúnorového exilu však už posrpnové období poznamenat nemohly. Nejvýznamnější organizátor literárního života padesátých let, básník, prozaik, překladatel a nakladatel Robert Vlach, se nedožil ani Pražského jara (zemřel v roce 1966), na počátku sedmdesátých let zemřel šéfredaktor Proměn, čtvrtletníku Společnosti pro vědy a umění, Ladislav Radimský (známý též pseudonymem Petr Den), záhy zemřeli i Egon Hostovský či Jan Čep.

Posrpnový exil představoval novou inspiraci pro tradiční exilové spolky a listy a původní dobře patrné hranice mezi oběma generacemi exulantů se tak postupně přirozeně rozostřovaly. V roce 1969 se zkušený vydavatel a redaktor Antonín Kratochvíl pokusil o vzkříšení toho nejvýznamnějšího, co český kulturní exil vytvořil v padesátých letech, totiž tzv. *České kulturní rady v exilu* a její knižní edice *Skližeň svobodné tvorby*, která se v šedesátých letech novými svazky čtenářům připomínala již jen sporadicky, a to obvykle ve spolupráci s Křesťanskou akademií: na počátku sedmdesátých let však zde během tří let vyšlo pouze pět svazků, šestý – definitivně poslední – pak v roce 1975. A protože i některé další edice, přežívající volným vydavatelským tempem již od padesátých či šedesátých let (edice časopisů *Nový domov*, *Naše hlasy*, edice Československé dálkové školy v exilu apod.), pokračovaly v činnosti jen velmi nepravidelně a spíše příležitostně, převzal nakladatelskou iniciativu velmi záhy exil posrpnový.

Významným bodem v životě českého literárního exilu byl v roce 1974 vznik *Ceny Egona Hostovského*, jejímž prvním laureátem se stal prozaik Jaroslav Vejvoda. Vdova po jednom z nejvýznamnějších českých prozaiků jejím založením demonstrovala nejen sounáležitost různých exulantských generací, ale i určité sebeuvědomění exilového písemnictví jako specifického a koneckonců relativně soudržného celku.

■ Kontakty s domovem

Charakter literárního života v exilu byl podstatně ovlivňován i domácí společensko-politickou situací. Zatímco v padesátých letech neměl exil k dispozici žádné informace o případném domácím odboji, ba ani o pasivní rezistenci, v sedmdesátých letech již byl v úzkém kontaktu s disentem, který se v Československu postupně zformoval jako prostor aktivního vzdoru vůči režimu. Zcela přirozeně tak vznikalo spojení těch, kteří odešli do zahraničí, a těch, kteří zůstali a navzdory represím se nehodlali smířit se skutečností, že je

jim režimem bráněno v prezentaci vlastních názorů či uměleckých projevů, respektive že je mnohdy popírána i samotná jejich existence. Jakkoli byli totiž disidenti v určitých okamžicích – zejména po vzniku Charty 77 – předmětem nactiutrháčňých kampaní státní moci, obvyklejší bylo předstírání, že takovíto lidé vůbec neexistují, neboť komunistická moc neskrývaně usilovala o jejich postupné vymazání z dějin i ze společenské paměti, třeba i cestou vynucené emigrace.

Tento přístup vedl i k tomu, že se státní moc snažila nepoutat na disent přílišnou pozornost domácí a zahraniční veřejnosti a přes veškeré projevy své arogance, včetně neschopnosti respektovat vlastní zákony, nepoužívala tak tvrdá represivní opatření jako v padesátých letech, kdy političtí odpůrci bývali trestáni i smrtí. Proto bylo také možné, aby v Československu zakázaní spisovatelé publikovali v zahraničních nakladatelstvích a uváděli své divadelní hry na západoevropských jevištích. Snazší to ovšem měla ta část disidentských spisovatelů, která se při své prezentaci mohla opřít o mezinárodní povědomí o československém experimentu roku 1968, neboť jejich osud a tvůrčí podmínky byly nezřídka tématem – a někdy i překážkou – diplomatických jednání mezi politickými reprezentacemi států z obou stran železné opony.

Exilová nakladatelství zprvu využívala možnosti skrýt autora za pseudonymem. Výjimkou byl první svazek nakladatelství Index, román Jelení Brod, který vyšel v roce 1971 pod vlastním jménem Jiřího Hochmana, třebaže tento bývalý reportér Rudého práva, na počátku sedmdesátých let vězněný, do exilu odešel až v roce 1974. Vědomé statečné gesto učinil Karel Pecka, když svým jménem podepsal torontské vydání románu Štěpení (1974). Od druhé poloviny sedmdesátých let pak exilová nakladatelství publikovala knihy doma žijících autorů pod jejich vlastními jmény již běžně, zašitíovala je však prohlášením, že text je publikován bez jejich vědomí a souhlasu. Stejně postupovaly i časopisy, které domácím přispěvatelům poskytovaly značný publikační prostor: spisovatelé, kteří si mohli být jisti, že o jejich činnosti státní bezpečnost ví, v nich zpravidla – na rozdíl od autorů politických zpráv či komentářů – nevyužívali šifer a pseudonymů, ojedinele se k nim uchýlovali spíše autoři mladší generace.

Díky možnosti publikovat v exilových médiích tak ineditní spisovatelé neztratili kontakt alespoň s částí svých původních čtenářů a měli naději, že se jejich texty dostanou v určitém množství i zpět do Československa. Stejně tak byly v Československu v rámci samizdatových aktivit opisovány, kopírovány a skrytě šířeny v cizině vydané knížky exilových autorů.

Dvě ze tří větví české literatury normalizačního období sdílely víceméně společný publikační prostor. Pravidelní čtenáři exilové knižní a časopi-secké produkce – ať již z řad exulantů, nebo z řad těch, kteří měli k této produkci přístup – tak tyto větve vnímali jako součást téhož komunikačního okruhu.

KAREL PECKA (nar. 6.12.1928 v Klížské Nemé), abs. obchodní akademie v Českých Budějovicích, zatčen 1949 pro recenzi sovětského filmu v ilegálním časopise pracovníku Barrandovských ateliérů a odsouzen na 11 let. V koncentračních táborech Svornost a Nikolaj na Jáchymovsku začal tajně psát povídky (trest za vlastnictví tužky: korekce), z nichž se patrně nic nezachovalo: něco posbírali bachaři při filcunku, zbytek se ztratil při různých transportech. V r. 1954 převezen na Bitýz na Příbramsku, zde pokračoval v tajném psaní a odtud pocházejí povídky vydané později ve sbírce UNIKY (1966). V prosinci 1959 (do odpykání trestu mu zbývalo 5 měsíců) byl propuštěn a stal se kulisákem v Národním divadle. Brzo začaly v pražském podzemí kolovat rukopisy povídek a vynikajícího románu VELIKÝ SLUNOVRAT, který po dlouhých táhanicích v nakladatelstvích a na cenzurním úřadě konečně v roce 1968 vyšel, a který je patrně nejzávažnějším uměleckým svědectvím o osudu propuštěných politických vězňů. Edičně jej předešel později napsaný román HORECKA (1967), a v roce 1968 rychle po sobě následoval román HRA NA BRATRSTVÍ a sbírka povídek, napsaných většinou ještě v koncentráku, NA CO UMÍRAJÍ MUŽI. Tolik životopis jednoho současného českého spisovatele. O tom, jak psal román STĚPENÍ, který v Československu nikdy nevyšel, Karel Pecka řekl: Finanční rezervu mám asi tak na rok skromného života, budu proto nucen dělat svízň. Až to dopíšu, pujdu někam dělat, co – to ještě nevím. Velké vyhlídky nejsou, ale řada lidí je na tom stejně. V podstatě je to všechno jen otázka profese; spisovatel musí psát pravdu, a chová-li se jinak, než píše, jeho práce vyzní nejspíš falešně. Možná že v jiných profesích je to všechno o chlup lehčí, nechci to soudit, já mám shodou okolností tuhle a jsem rád, že ji mám. A pamatuji doby krusnější, než jaká hrozí být budoucnost (alespoň doufám).

68 PUBLISHERS TORONTO

Zadní strana obálky torontského vydání románu Karla Pecky Štěpení, 1974

Dovoz exilových tisků a vývoz autorských rukopisů do zahraničí byl relativně úspěšně organizován již od počátku sedmdesátých let, přestože podobné aktivity byly za hranicí platných zákonů. Příležitostně zásilky tiskovin do Československa organizovali především vydavatelé Jiří Pelikán a Pavel Tigrid; nezřídka byly využívány nejrůznější diplomatické kanály. Zásilky největšího objemu vypravovala agentura Palach Press řízená v Londýně Janem Kavanem. Dovoz obstarávali kurýři ve speciálně upravených automobilech, kteří zpátky na Západ vyváželi domácí samizdatové knihy a časopisy a dokumenty ilegálních organizací, zvláště Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Tak se podařilo do zahraničí vypravit dvě tzv. pražská čísla Svědectví, kompletně připravená a zredigovaná v Československu (č. 59, 1979 a č. 62, 1980), tři čísla samizdatové ročenky Spektrum, jejichž reprint vyšel takřka okamžitě nákladem londýnského časopisu Index of Censorship (1978–81), a výhradně z článků doma žijících autorů bylo sestaveno také jedno vydání římských Studií (1986, č. 104–106).

Značné množství organizovaných zásilek i soukromě převážených kolekcí exilové literatury bylo odhaleno při celních kontrolách na hraničních přechodech. Zpravodajskými cestami, nasazením agenta, se Státní bezpečnosti v dubnu 1981 podařilo zadržet dva francouzské občany s obytným automobilem naplněným literárním a žurnalistickým „kontrabandem“: vedle příznačného propagandistického využití v krátkém dokumentárním filmu EM4 přichází vedl tento zásah k trestnímu stíhání několika osob. Následná kampaň a zatýkání disidentů (mj. Jiřiny Šiklové, Evy Kantůrkové, Oty Ornesta, Karla Kyncla, Jiřího a Jana Rumla, Milana Šimečky a Jaromíra Hořce) vyvolaly ostré protesty západních států. Díky blížící se dohodě mezi USA a ČSSR o navrácení československého zlata (ukradeného nacisty a vyvezeného po roce 1945 na Západ) byli zatčení v průběhu roku 1982 propuštěni a k chystanému procesu nedošlo. Tyto události se promítly do několika básnických sbírek Jaromíra Hořce a románu Evy Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku.

Exilové prostředí samozřejmě přitahovalo pozornost Státní bezpečnosti, které se do něj v sedmdesátých letech podařilo umístit několik svých spolupracovníků. Nejvýznamnějším z nich byl Pavel Minařík, který v roce 1969 pronikl do Rádia Svobodná Evropa a působil v ní jako redaktor a hlasatel až do ledna 1976, kdy se vrátil domů a kdy byla jeho „úspěšná mise“ s náležitou pompou propagandisticky využita. Ve vídeňské redakci Svobodné Evropy působil komunistický agent Ivo Šafář, jemuž se dlouho dařilo blokovat zásilky vypravované Pavlem Tigridem do Československa přes Vídeň.

Spisovatel Tomáš Řezáč po srpnu 1968 emigroval do Švýcarska a v exilu pod pseudonymem A. Lidin vydal špionážní román o českém rozvědčíkovi bojujícím ve švýcarském exilu s bývalými kolegy ze sovětského bloku (Trpaslík na houpačce, Kolín nad Rýnem 1975) a básnickou skladbu Psychogenes (Gelterkinden 1974). V roce 1972 jej do svých služeb znovu naverbovala československá rozvědka a v březnu 1975 se vrátil do ČSSR, kde se zapojil do propagandistických akcí (například v březnu 1977 napsal pro Československý rozhlas pamflet Kdo je Václav Havel?). Působil jako angažovaný a ideologicky vyhraněný publicista spolupracující i se zahraničními komunistickými a sovětskými nakladatelstvími (životopisný pamflet La spirale delle contraddizioni di Aleksandr Solgenitzyn,

Milán 1977; přeprac. s tit. *Spiral izmeny Solženicyna*, Moskva 1978). V Československu vydal také špionážní román *Smrt čeká nad Alpami* (1979), ve kterém zpracoval některé motivy a příběhy z *Trpaslíka na houpačce*, tentokrát ale ze „správné“ strany.

■ Obnovení publikačních aktivit v sedmdesátých letech

Po neúspěchu Kratochvilovy snahy obnovit Českou kulturní radu v exilu neměl exilový literární provoz sjednocující organizační základnu. Život exulantů v zemích celého světa navíc nenabízel mnoho příležitostí k jiným než korespondenčním kontaktům mezi autory a čtenáři. K výjimkám patřily kongresy PEN klubu a příležitostná setkání členů jednotlivých exulantských center, které umožňovaly navazovat kontakty a případnou spolupráci s exulanty jiných národů a s významnými představiteli západních literatur a kulturních institucí. V pořádání pravidelných kongresů, při nichž se exiloví vědci a umělci setkávali nejen nad odbornými problémy, pokračovala také Společnost pro vědy a umění (vedle vydávání *Proměn* a *Zpráv SVU*). Příležitostně se konaly i přednášky, besedy a autogramiády pro český mluvící publikum.

Přirozeným a funkčním zázemím českého literárního exilu a místem komunikace mezi různými generacemi se staly české redakce rozhlasových stanic (zejména *Rádia Svobodná Evropa*), bohemistická, respektive slavistická centra akademických pracovišť a především početná vydavatelství knih i časopisů. Dominantní postavení mezi nimi pak mělo torontské nakladatelství *Sixty-Eight Publishers* a nakladatelství *Index* působící v Kolíně nad Rýnem, tedy dva nejdůležitější nakladatelské podniky, které přes nejrůznější vývojové peripetie a vzájemné spory výrazně utvářely reprezentativní obraz exilové i domácí samizdatové literatury. Obě nakladatelství vznikla takřka současně během roku 1971 a zakladatel *Indexu* Adolf Müller uvažoval i o jejich spojení, které mělo zabránit tříštění sil a financí a předejít zbytečné konkurenci. Tvůrci *Sixty-Eight Publishers*, manželé Škvorečtí, však návrh na fúzi obou projektů odmítli.

SIXTY-EIGHT PUBLISHERS založila Zdena Salivarová ve snaze vytvořit publikační zázemí nejen pro svého muže Josefa Škvoreckého, ale i pro četné další autory, kteří se po roce 1968 rozhodli pro odchod do exilu. Při přípravě prvních edičních plánů se mohla opřít především o dlouholeté přátelské vztahy navázané ještě v Československu, podnik se však těšil zřejmě podpoře také mnoha pounorových emigrantů, například Egona Hostovského či Jiřího Voskovce. Od počátku byly patrné hlavní rysy ediční politiky manželů Škvoreckých: přednost měla próza, poezie vycházela jen příležitostně a důležité místo v edičních plánech měla literatura faktu. V jejím rámci dosahovaly mimořádného čtenářského ohlasu především nakladatelstvím objednávané memoáry významných osobností předválečné republiky a protektorátního období, hereček

Lídy Baarové a Adiny Mandlové, a později i osobností činných politiky (Prokop Drtina) či vědecky (Václav Černý). Ediční plány se naopak obvykle vyhýbaly politické publicistice a esejistice, jejímž předmětem by byl soudobý domácí či mezinárodněpolitický vývoj.

Čtenářsky neúspěšnější byl hned první titul – román Josefa Škvoreckého *Tankový prapor*, který vyšel postupně v pěti vydáních (a dvou dotiscích) v celkovém nákladu převyšujícím 9 000 výtisků. Vedle Škvoreckého patřili ke kmenovým autorům nakladatelství Milan Kundera (vyšlo zde jeho kompletní prozaické dílo od *Směšných lásek* po *Nesmrtelnost*), Ota Ulč, Jan Křesadlo, Jiří Gruša, Karel Kryl či Jan Beneš. V Torontě příležitostně publikovali i autoři poúnorového exilu (Hostovský, Peroutka, Součková, a zejména znovuobjevený Ivan Blatný, kterému zde po třiceti letech emigrace vyšla první exilová kniha). Do roku 1993 vyšlo v Sixty-Eight Publishers celkem 224 titulů (číslování dospělo k počtu 227, některá čísla však zůstala neobsazena).

Ediční koncepce nakladatelství INDEX, založeného a řízeného Adolfem Müllerem (v sedmdesátých letech ve spolupráci s Bedřichem Utitzem), se s torontským nakladatelstvím shodovala v zájmu o původní (a v menší míře i překladovou) beletrii i v četnosti produkce (do roku 1990 vyšlo 170 svazků), lišila se

Zdena Salivarová a Josef Škvorecký
v nakladatelství Sixty-Eight Publishers

Poznámka
vydavatelů umístěná
do většiny knih
nakladatelství
Sixty-Eight
Publishers

A nezapomeňte, prosím: NAŠE KNIHY DOPO-
RUČUJTE ZNÁMÝM, ALE PŮJČUJTE JE
POUZE TĚM, O NICHŽ BEZPEČNĚ VÍTE,
ŽE SI NEMOHOU DOVOLIT VYDAT MĚ-
SÍČNĚ \$1,- ZA SOUČASNOU ČESKOU
LITERATURU; což je vaše útrata, objednáte-li
si z každého ročníku tři výtisky a tak se stanete
členem KLUBU ČTENÁŘŮ V ZAHRANIČÍ.

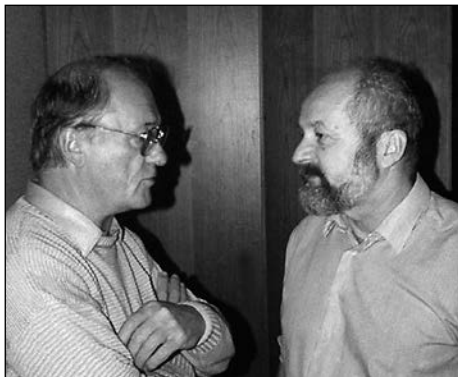
však důrazem na politické či politologické práce reflektující domácí i mezinárodní společensko-politickou současnost. Autorské zázemí bylo podobné okruhu Sixty-Eight Publishers, neboť řada autorů publikovala v obou nakladatelstvích (Jan Beneš, Ota Filip, Pavel Kohout, Jaroslav Seifert, Jan Trefulka, Ludvík Vaculík aj.). Z významnějších exilových autorů publikoval výhradně v Indexu jen Vlastimil Třešňák. Mezi autory publicistických žánrů zde lze nalézt mimo jiné Milana Šimečku, ale také Pavla Tigrida, jenž svou přítomností relativizoval občas uplatňovanou nálepku Indexu coby reformněkomunistického nakladatelství. Specialitou Indexu byly knižní výběry domácí samizdatové fejetonistiky (Čára na zdi, Sólo pro psací stroj aj.). Podobně jako v Torontu také v Indexu vyšlo několik překladů – především Orwellova Farma zvířat (s tit. Zvířecí statek, Kolín nad Rýnem 1981) i román 1984, dále díla Czesława Miłosze, Grahama Greena a dalších.

V případě některých v Československu žijících autorů, které si přisvojoval i komunistický režim (Bohumil Hrabal), či v případě reedice starších, doma vydaných děl (Vaculíkova Sekyra) vydával Index knihy bez jakýchkoli nakladatelských údajů: bylo to v zájmu jejich snazší distribuce do Československa, zvláště v Hrabalově případě bylo pravděpodobné, že vlastník či šířitel knihy, jejíž exilový vydavatel zůstane nepojmenován, snáze ujde případnému postihu.

Obě nakladatelství již od počátku své existence proklamovala záměr vydávat i knihy domácích autorů a snažila se to dělat způsobem, který by je nevystavoval represím. Proto také exilový nakladatel s ohledem na zákony platné v komunistickém Československu nemohl s autory uzavírat jakékoli smlouvy. Jakkoli tedy v prvních letech mezi Indexem a Sixty-Eight Publishers panovaly víceméně korektní vztahy (a v oblasti propagace i podpora), jejich právně nestandardní vztahy s autory zanedlouho vyvolaly dlouhodobé spory o toho

kterého autora či text. V některých případech bylo sice možné vydání knihy právně zajistit smlouvou se západním nakladatelem, který vydával překlady české nezávislé literatury a zastupoval některé její autory, přesto se ale nepodařilo předejít sporům o to, kdo bude vydávat například díla Jaroslava Seiferta, Bohumila Hrabala, Pavla Kohouta nebo Ludvíka Vaculíka.

Koncem sedmdesátých let však spory víceméně utichly a v září 1981 obě nakladatelství spolupracovala na

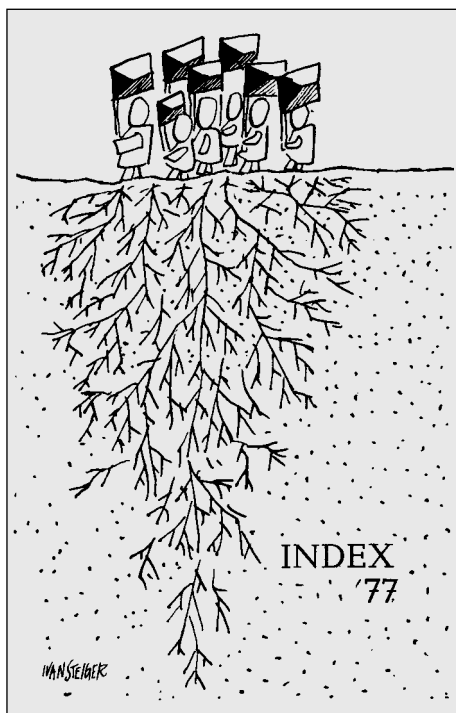

Adolf Müller s Františkem Janouchem v Bonnu, 1982

vydání Seifertových memoárů *Všecky krásy světa*. (Samotným autorům byly konflikty mezi respektovanými exilovými vydavateli nesrozumitelné, neboť jejich vlastním zájmem bylo knihu vydat a nekladli důraz na to, kdo se toho ujme – proto také do těchto sporů jen málokdy zasahovali.)

Ikdyž lze Index a Sixty-Eight Publishers oprávněně považovat za nejvyrvalejší a nejúspěšnější exilová nakladatelství, chronologicky vzato nebyla první. V rámci posrpnového exilu byl nejstarším nakladatelstvím mnichovský **CZECHOSLOVAK CULTURAL COMMITTEE BOOKS** (obvykle **CCC BOOKS**), založený Richardem Belcredim, Jaroslavem Kučerou a Karlem Friedrichem již v létě 1971. Program této edice nebyl příliš vyhraněný; opíral se jednak o reedice (Karel Čapek, V. B. Třebízský, K. J. Erben, ale i Karel Pecka a Vladimír Škutin), jednak o původní tvorbu redaktorů a jejich přátel (Karel Friedrich, Jan Schneider). V roce 1975 se ediční plány přesunuly do Holandska pod hlavičku **CCC HAARLEM**, o rok později však původní mnichovské nakladatelství obnovilo činnost a oba podniky existovaly – až do roku 1977, respektive 1978 – souběžně. Mnichovská edice Jaroslava Kučery potom pod změněným názvem **FREIE PRESSE AGENTUR** pokračovala v činnosti až do roku 1984.

Dalším významným nakladatelstvím posrpnového exilu byla curyšská **KONFRONTACE**, kterou roku 1973 založil A. P. Pašek. Od produkce torontského nakladatelství i Indexu se lišily jak ediční plány, tak technické zpracování knih: v Curychu nevycházely paperbacky, ale knihy lepené do pevných desek. Ediční koncepce byla do značné míry ovlivněna faktem, že Konfrontace zahájila svou činnost až v době, kdy většina nových exulantů zadala své nejčerstvější rukopisy Škvoreckým nebo Indexu, a také tím, že hlavním redakčním spolupracovníkem, který výběr titulů nepochybně značně ovlivňoval, se stal pouónorový emigrant a dlouholetý redaktor Svobodné Evropy Jaroslav Strnad. Konfrontace byla tedy velmi otevřena pouónorovému literárnímu exilu (Přemysl Pitter, Viktor Fischl, Zdeněk Němeček, Pavel Javor), objevily se zde dva svazky věnované dílu Ferdinanda Peroutky, texty Nikolaje Terleckého,

Kresba Ivana Steigra ke knihám z nakladatelství Index, 1977

memoáry komika Járy Kohouta, ale i politické práce Eduarda Táborského. Z posrpnových exulantů v Konfrontaci publikoval mimo jiné Jan Beneš, Ota Filip, a zejména Ivan Kraus. Nakladatelství ale tisklo také reedice (Jaroslav Hašek, Zdeněk Jirotka, Rudolf Medek) i překlady (Franz Kafka, Friedrich Dürrenmatt) a jiní. Technicky, ekonomicky i redakčně mimořádně komplikovaným, nicméně historicky zřejmě nejdůležitějším počinem bylo vydání prvního českého překladu Solženicynova *Souostroví Gulag* (ve třech svazcích v letech 1974, 1976, 1982). Konfrontace vydala rovněž devět knih v němčině, a dokonce po jedné v polštině a maďarštině. Na konci sedmdesátých let do Curychu emigroval publicista Vladimír Škutina, který si získal důvěru nakladatele a záhy převzal roli hlavního „dramaturga“ Konfrontace, čímž se ediční profil nakladatelství výrazněji posunul směrem k oddechové četbě. Z ekonomických důvodů se původně vázaná produkce proměnila v paperbacky, což ovšem nakladatele nezachránilo: po požáru skladů v roce 1980, jehož důsledky se ještě podařilo překonat, nakonec Konfrontace zanikla v roce 1986; část nerealizovaného edičního programu převzalo nakladatelství CRAMERIUS se sídlem ve švýcarském Affoltern am Albis.

Jako bezmála donkichotský připadal exilovým literátům ediční program Daniela Strože, který se po zkušenostech s vydáním své básnické prvotiny v newyorské edici Hlas-Voice rozhodl založit vlastní nakladatelství specializované na poezii, jež se do edičních plánů zavedených nakladatelství dostávala vzhledem k očekávanému finančnímu neúspěchu pouze výjimečně. V jeho nakladatelství **POEZIE MIMO DOMOV** vyšel první titul v roce 1975, o dva roky později zahájil Strož soustavnou činnost.

Od roku 1979 se ediční program rozdělil do dvou samostatných, téměř bibliofilsky upravených řad: v edici *Meritum* vycházely sbírky a skladby autorů z domova (mj. Seifertův *Deštník z Piccadilly*), v edici *Réva* vycházely knížky exilových autorů. Po ekonomické stránce se provoz nakladatelství nemohl obejít bez finanční spoluúčasti solventnějších partnerů (Nadace Charty 77, Svědectví, Opus bonum), díky níž Strož umožnil čtenářský život i takovým knihám, na jejichž vydání

Obálka edičního programu nakladatelství Obrys, kresba Jana Kristoforiho, 1985

si netroufily ani zavedenější podniky. Ke dvěma základním edičním řadám posléze přibyla *Nová řada poezie* (od 1983) a *Beletrie v PmD* (Václav Havel, Vlastimil Třešňák, Ivan Binar). Několik svazků, například psané i kreslené knihy Jaroslava Foglara, vyšlo mimo edice.

Mimořádnou ediční aktivitu – co do koncepční šíře i počtu publikací – vyvíjela i nadále KŘESŤANSKÁ AKADEMIE. V tradiční *Náboženské edici* i dalších specializovaných řadách *Druhý vatikánský sněm* a *Sůl země*, jakož i v *Katechetické edici* a edicích *Studium* a *Skála* vyšlo bezmála dvě stě publikací. Beletristická produkce akademie se soustředila do edice *Vigilie*, v níž ve sledovaném dvacetiletí vyšlo přibližně třicet titulů. Její autorské zázemí tvořili zejména představitelé literatury poúnorového exilu (Jan Čep, Ivan Jelínek, Bedřich Svatoš, Milada Součková, Věra Stárková, Miloš Šebor), příležitostně však i autoři domácí (Klement Bochořák, Iva Kotrlá, Václav Renč aj.). Připomenout je nutno i produkci katolické organizace OPUS BONUM, založené roku 1972 v Mnichově, v jejímž čele stál Anastáz Opasek. Vedle řady drobnějších příležitostných tisků (a podílu na publikacích Křesťanské akademie) patří k významnějším počínům této organizace zvláště reedice Chudobových českých dějin Jindy a nyní (1975), sborníky z pravidelných symposií pořádaných ve Frankenu (mj. o Svědectví Pavla Tigrida, 1982) a několik edicí převzatých z domácího samizdatu (Jiřina Hauková, Jaromír Hořec či Zdeněk Rotrekl).

Vedle uvedených nakladatelství vznikla v exilu sedmdesátých let řada dalších drobnějších edičních programů, jejichž produkce obvykle nepřesáhla desítku vydaných titulů – například edice poezie AKT (Gelterkinden ve Švýcarsku, 1974–77), COMENIUS (Innsbruck, 1977–78), FRAMAR PUBLISHERS (Los Angeles, 1975–88) a další. V příležitostné ediční činnosti pokračovala i Společnost pro vědy a umění, beletrii se však věnovala minimálně.

Většina nakladatelství si sama zajišťovala zásilkovou distribuci vydaných publikací a některá měla ve vzdálenějších zemích své „dealery“; v případě dobrých vztahů někteří vydavatelé pomáhali prodávat knihy i konkurenci. Kromě toho existovaly i distribuční firmy a prodejny: vedle tradičního londýnského Interpressu Zdeňka Mastníka vznikla v sedmdesátých letech v Curychu Unie Jirků, vlastní knihkupectví české literatury postupně otevřeli Václav Hora ve Frankfurtu nad Mohanem (Dialog), Jaroslava Binarová v Mnichově (Arkýř), Milan Cimburek v Curychu a Petr Pastrňák ve Vídni.

■ Exilová periodika

Výraznou roli v životě českého exilu od počátku sedmdesátých let sehrála starší i nově vznikající periodika. Jakkoli nevycházely žádný výlučně literární časopis, publikační zázemí nechybělo ani autorům, ani kritikům. Z atmosféry Pražského jara a hektických měsíců přelomu let 1968–69 se v exilu zrodilo

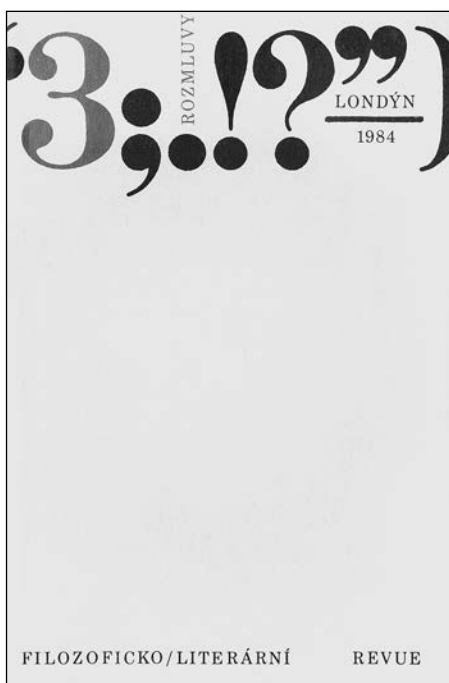
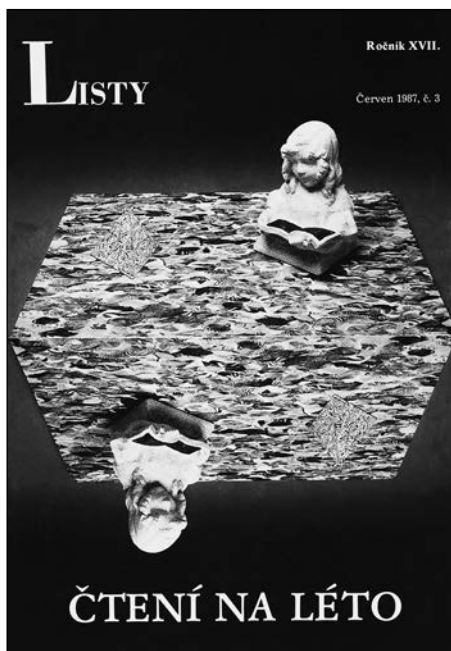
několik nových titulů, zaměřených zejména na soudobou politickou realitu. Vzhledem k roli, jakou v roce 1968 hráli intelektuálové, spisovatelé a umělci obecně, byl jejich podíl na obsahu těchto periodik nepřehlédnutelný.

To je případ jednoho z prvních časopisů posrpnového exilu, mnichovského měsíčníku *TEXT* (1969–72), který formátem, grafikou i obsahem zjevně navazoval na domácí Literární listy a Listy konce šedesátých let a který programově stíral hranice mezi oběma emigračními vlnami. Redakčně se na jeho vydávání podíleli mimo jiné Jaroslav Kučera, Sláva Volný a Adolf Müller.

K téže tradici se názvem přihlásil také dvouměsíčník *Listy*, který začal vycházet v roce 1970 (pravidelně od roku 1971). Časopis založil v Římě Jiří Pelikán, před emigrací ředitel Československé televize a vzhledem ke svému politickému angažmá ve vysokoškolském prostředí v roce 1948 a aktivní příslušnosti ke komunistické straně jedna z nejkontroverznějších osobností posrpnového exilu. Politickou orientaci listu vyjadřoval již jeho podtitul „časopis československé socialistické opozice“. Reformní komunisté v exilu skutečně tvořili hlavní okruh přispěvatelů, redakce se však neuzavírala před spoluprací s autory, kteří s touto politickou orientací nesympatizovali. Časopis byl sice distribuován v exulantském prostředí, koncepčně byl však připravován především pro domácí čtenáře. Vydavatel věnoval nemalé úsilí vytvoření a udržování nejrůznějších kanálů, jimiž posílal podstatnou část nákladu do Československa. Ze všech exilových časopisů byly *Listy* – vedle *Tigridova Svědectví* – v domácím podzemním oběhu nejrozšířenější a jako jedno z nemnoha původně exilových periodik po listopadu 1989 nezanikly.

V časopise zaměřujícím se na politickou problematiku byla původní literatura zastoupena zejména fejetony z pera českých disidentů, kritická reflexe se obvykle soustředila na postavení literatury a konkrétních osobností v totalitní společnosti, příležitostně se však vyskytly i kritické stati věnované autorům všech tří větví soudobé literatury (psali je zejména A. J. Liehm, Josef Škvorcký a řada dalších anonymních a pod pseudonymem publikujících autorů). Výjimkou nebyly původní i převzaté a přeložené rozhovory.

Posrpnová emigrační vlna podstatně rozšířila okruh spolupracovníků také dvou významných periodik založených v předsrpnovém období. *PROMĚNY* (1964–91), vydávané Společností pro vědy a umění v New Yorku, ztratily hned v roce 1970 svého zakladatele a hlavního redaktora Ladislava Radimského. Jeho nástupce Jiří Škvor (v exilu publikující básně a prózy pod pseudonymem Pavel Javor) se snažil udržet původní koncepci čtvrtletníku, tedy přinášet svědectví o odborné a vědecké činnosti českých exulantů. Podobně jako v předcházejícím období převládaly i nyní příspěvky společenskovedního, respektive především humanitního a uměnovědného charakteru. Zastoupena byla rovněž původní beletristická tvorba exilových autorů. Po celá sedmdesátá léta zde pokračovala nepravidelná rubrika Antonína Kratochvila, zaznamenávající události na domácí literární scéně.

Obálky exilových periodik

Pozornost literatuře a její kritické reflexi nadále věnovalo **SVĚDECTVÍ** (1956–92) redigované v Paříži Pavlem Tigridem. Redakční koncepce se neměnila: čtvrtletník byl nadále určen především domácím čtenářům, časopis byl sice především listem politickým, neprosazoval však žádnou konkrétní politickou orientaci ani koncepci (někdejší gradualismus se po srpnovém zásahu sovětských vojsk ukázal jako nefunkční). Ani literatura zde nebyla vnímána jen či především jako politikum: příslušná rubrika poskytovala publikační prostor širokému spektru exilových autorů a hojně přetiskovala také texty z domácího literárního samizdatu. Neuzavírala se ani před mladšími autory, ať již z emigrační vlny přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, nebo z ještě mladší undergroundové generace. Kritická reflexe a zvláště recenzní praxe měla často spíše informační charakter, objevily se však i některé zásadnější diskuse (nad dílem Milana Kundery či Jana Pelce) a kritické analýzy domácí oficiální tvorby.

Literatura byla pochopitelně přítomna také na stranách desítek dalších exilových periodik, a to prostřednictvím původní tvorby, její kritické reflexe či pouhého zpravodajství a jiných publicistických útvarů. Stálou kritickou rubriku si udržoval **HLAS DOMOVA** (1950–79) v Melbourne; po smrti Václava Michla v roce 1970 do ní přispívali zejména Jaroslav Strnad a Miloš Ondrášek. Jaroslav Strnad stál od roku 1974 rovněž v čele redakce curyšského měsíčníku **ZPRAVODAJ** (od 1969), který literatuře věnoval jednak pravidelnou kritickou rubriku (Strnad do ní psal pod pseudonymem Pavel Řehoř), jednak části zpravodajských rubrik a často také prostor pro fejetony a úryvky z původní tvorby.

Původní poezii a prózu uveřejňoval měsíčník Cyrilometodějské ligy **Nový život** (1949–2001), zatímco **STUDIE** (1958–91) římské Křesťanské akademie se literatuře věnovaly jen výjimečně (jako dvojčíslo 43–44 vyšla roku 1975 antologie Antonína Kratochvila *Básníci ve stínu šibenice*, zahrnující ukázky z tvorby perzekvovaných českých katolických básníků). Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se z *Proměn do Studií* přemístila Kratochvilova rubrika zpravodajsky shrnující události československého kulturního života a v souvislosti se záměrem redaktora Karla Skalického zbavit časopis čtenářsky nepřilíživě přitažlivé akademičnosti se v osmdesátých letech v tomto listu začala objevovat literární témata o něco častěji.

Speciální literární přílohu **PARABOLA** nabízel vydavatel Vladimír Valenta čtenářům svého časopisu **TELEGRAM** (vycházel v Edmontonu v letech 1969–75, příloha od roku 1971). Redigovali ji Zdena a Josef Škvorečtí, a i když byl její obsah často věnován přímé i nepřímé propagaci nakladatelství Sixty-Eight Publishers, zvláště prostřednictvím Škvoreckého rozhovorů s pozoruhodnými osobnostmi světové literatury (Graham Greene) a recenzí jejich knih, přerušovala tato příloha hranice běžné exulantské komunikace. Mnichovský měsíčník **ČESKÉ SLOVO** (1955–90) byl především listem zpravodajským; kulturní život

zaznamenávala v sedmdesátých letech speciální rubrika, recenzemi přispívali zvláště Jaroslav Dresler a Antonín Kratochvíl. Především zpravodajsky se ke kulturnímu a literárnímu dění stavěla i redakce konzervativně orientovaného měsíčníku NÁRODNÍ POLITIKA (vycházel v Mnichově v letech 1969–92, redigovali jej Miloš Svoboda a později Jaroslav Dresler), jehož součástí byla křesťanská a charitní kulturní příloha ZVON (jako samostatný list vycházela v letech 1961–68). Jeden z mála pokusů o skutečně literární časopis (byť s četnými přesahy), mnichovský čtvrtletník OKNO DOKOŘÁN, ztroskotal roku 1972 po dvou vydaných číslech.

■ Proměny exilu po Chartě 77 a v letech osmdesátých

Ačkoli nejvýznamnější posrpnová emigrační vlna odezněla již v roce 1970, odchody československých občanů na Západ byly jevem kontinuálním. V souvislosti s Chartou 77 a vznikem ilegálního Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) zesílily policejní represe proti jakýmkoli projevům nezávislého myšlení a jednání, projevující se i nuceným vystěhováním režimu obzvláště nepohodlných osobností. Tak odešli z Československa Pavel Kohout či Jiří Gruša, dalším nevítaným vytvořil režim takové existenční podmínky, že odchod do exilu byl pro ně prakticky jediným východiskem (Jaroslav Hutka, Vlastimil Třešňák). O zvýšený počet uprchlíků se ovšem významně postarali i zástupci mladších generací, pro něž odchod do emigrace nebyl důsledkem společenské či politické exkomunikace, nýbrž výsledkem osobní volby. České komunity ve světě tak byly kontinuálně a významně posilovány. Exil si pochoptitelně také všímal – a v rámci svých možností se i účastnil – nejrůznějších forem domácího odporu proti komunistickému režimu. Tyto okolnosti zřejmě způsobily, že se exulantské aktivity deset let po srpnu 1968 neunavily (jak se to stalo exilu pouónorovému), ale naopak se produkce dosavadních nakladatelství zvyšovala a stále přibývaly nové edice a nové časopisy.

Rozvoji vydavatelské činnosti významně přispěl vznik *Nadace Charty 77*, kterou založil František Janouch koncem roku 1978 ve Stockholmu. Cílem nadace byla jednak finanční a materiální podpora disentu, jednak šíření informací o nezávislé české kultuře a také podpora vydávání českých a slovenských knih v exilu. Finančně nadaci přispívala řada západních institucí a nadací počínaje Sorosovou Open Society Fund a konče spisovatelskými svazy a pobočkami PEN klubu. Nadace se několikrát stala příjemcem finančně dotovaných cen udělených českým disidentům (především Václavu Havlovi a Chartě 77), přispěla i řada významných osobností nejen z literárního prostředí (Andrej Sacharov, britský dramatik českého původu Tom Stoppard, Astrid Lindgrenová). Nadace podpořila vydání více než sedmdesáti titulů exilové literatury a přispívala i na vydávání časopisů *Listy*, *Obrys* a *Paternoster*. Kromě toho

pravidelně podporovala doma perzekvované intelektuály, pomáhala zabezpečovat výpočetní techniku literátům odkázaným na samizdat a každoročně vypisovala kulturní ceny.

Nešlo jen prestižní záležitostí a způsob, jak získat umlčovaným spisovatelům publicitu v zahraničí, ale i o významnou finanční pomoc. Cenou Toma Stopparda oceňovala Nadace Charty 77 od roku 1984 významné původní beletristické dílo, které nemohlo být oficiálně vydáno (mezi laureáty se zařadili například Eva Kantůrková, Ivan M. Jirous, Zbyněk Hejda a Jáchym Topol). Od roku 1986 navíc nadace vyhlašovala Cenu Jaroslava Seiferta, která byla před rokem 1989 ve třech ze čtyř případů rovněž udělena domácím literátům.

Mezi nově založenými nakladatelstvími byly nejproduktivnější **ROZMLUVY**, které založil roku 1982 v Londýně Alexander Tomský a do konce roku 1989 zde vydal celkem 76 svazků. V edičním programu dominovala beletrie, a to jak původní počiny (Jaroslav Strnad, Ivan Klíma), tak knihy, které byly v letech 1969–70 v Československu zničeny v různých fázích výroby (Petr Kabeš, Ivan Klíma), nebo nová vydání úspěšných exilových titulů (Zdena Salivarová, Josef Škvorecký, Jiří Kovtun). Na exilové poměry byla hojná produkce básnických děl (mj. dílo Bohuslava Reynka, sbírky Ivana Diviše, výbor poezie z počátku padesátých let Podivuhodní kouzelníci, sestavený Antonínem Brouskem); nakladatelství dokonce zřídilo samostatnou edici *Kra*, v níž vydalo čtyři sbírky. V Rozmluvách však vycházely rovněž historické práce (Zdeněk Kalista, Josef Pekař, Petr Pithart), memoáry (Václav Černý, Julius Firt, Ladislav Kuncíř), práce filozofické a esejistické (Václav Bělohradský, Václav Havel, Jan Patočka, z překladů Martin Heidegger, J. M. Bocheński). Tomský se pokusil vstoupit i na půdu cizojazyčné literatury: záměr vydávat českou literaturu v polských překladech (edice *Pod Prąd*) byl však naplněn jediným svazkem, překladem Škvoreckého *Legendy Emöke*.

Podstatnou součástí Tomského vydavatelských aktivit bylo sedm čísel křesťanské literárně-filozofické revue **ROZMLUVY** (1983–87), která vedle původních příspěvků přinášela práce převzaté z domácího samizdatu. Kromě esejů filozofických, teologických, historických a politologických byla zastoupena i literární věda a publicistika, a to obvykle texty a recenzemi vskutku zásadními (Antonín Brousek, Jindřich Chaloupecký, Josef Jedlička, Milan Jungmann). Beletrie byla na stránkách listu přítomna v původních básních a úryvcích z rozsáhlejších próz či z memoárů i v textech z pozůstalosti například Jakuba Demla, Bohuslava Reynka, Jana Zahradníčka a dalších.

Především filozofické, historické, ale i literárněvědné eseje a v menší míře beletrie byly jádrem pozoruhodného programu edice **ARKÝŘ**, kterou v Mnichově roku 1980 založil Karel Jadrný. V edici, která byla nápadná i úspornou, avšak velmi elegantní typografickou úpravou, vyšlo během deseti let celkem šestnáct svazků (mj. Petr Fidelius, Bedřich Fučík, Jiří Kolář, Jan Patočka, Sylvie Richterová).

V exilovém prostředí byla zcela ojedinělá koncepce **EDICE REVUE K**, která úzce souvisela s výtvarným časopisem Jiřího Koláře **REVUE K** (1981–92). Časopis se obracel především k zájemcům o moderní české umění mezi francouzskými čtenáři a vedle řádných čísel jim nabízel i mimořádná vydání (Kolářovo básnické dílo či studie o něm) a od roku 1987 i výtvarné monografie. Českojazyčná knižní edice vycházela v minimálním nákladu a přinášela především texty nejbližších spolupracovníků redakce (vedle Koláře zvláště Lubomíra Martínka). Roku 1988 vydavatel rozšířil svou činnost o bibliofilskou tzv. *Děfektní řadu*, zahrnující jak české texty, tak francouzské překlady (Ivan Blatný, Ladislav Klíma, Jan Skácel, Ivan Wernisch aj.).

K podstatným krokům rozšiřujícím rozsah i dosah svého dosavadního působení se odhodlal majitel nakladatelství Poezie mimo Domov Daniel Strož, který v březnu 1981 vydal první číslo literárního čtvrtletníku **OBRY**S (1981–90), jehož krédem bylo přesvědčení o nedělitelnosti české literatury. Na stránkách časopisu se tedy objevovaly texty samizdatových a exilových autorů (jako v té době v mnoha exilových listech), ale i články přetiskované z domácích oficiálních periodik; stejně tak v rubrice informující o nových knihách redaktor upozorňoval na produkci nejen exilových, ale i oficiálních nakladatelství. Strož nepřijímal domácí literární dění nekriticky: jednak průhledy do oficiální literatury v obsahu listu rozhodně nepřevažovaly, jednak si redaktor v této oblasti všímal spíše autorů režimem trpěných než protežovaných (v *Obrysu* ovšem zřejmě bez souhlasu autorů vyšly i texty Jaroslava Čejky či Jiřího Žáčka). Časopis uveřejňoval prózu, poezii, studie, eseje a recenze širokého spektra samizdatových i exilových autorů. Vedle řady jiných pozoruhodných prací otiskl Strož studii Jaromíra Hořce *Doba ortelů* (pod pseudonymem Jan Svoboda), diskusi vyvolal i nekrolog Jaroslava Dietla z pera Ivana Klímy. Ve speciálních víceméně pravidelných rubrikách se redakce věnovala i výtvarnému umění, filmu a obecnému kulturnímu zpravodajství.

Nový časopis se objevil také v okruhu *Sixty-Eight Publishers*. Dvuměsíčník **ZÁPAD** (1979–95) však s torontským nakladatelstvím souvisel pouze členstvím Josefa Škvoreckého v redakční radě a technickým zázemím výroby (po určitý čas *Západ* sázela i tiskla Zdena Salivarová). V časopisu převažovala politická témata a publicistické rubriky. Redakce (v čele se šéfredaktorem Milošem Suchmou) sledovala politický vývoj v Československu, mimořádnou pozornost

Hlavička časopisu
Obrys, 1986

věnovala případu kriminalizace činnosti Jazzové sekce, rozsáhlé diskuse se dotýkaly i problematiky tzv. upravování vztahů emigrantů s československou vládou, na základě kterého docházelo k dodatečné selektivní legalizaci pobytu československých občanů v zahraničí, ovšem s podmínkou, že na Západě nebudou vyvíjet jakoukoli činnost proti komunistickému režimu. Významná byla pravidelná rubrika rozhovorů především s českými exilovými umělci, ale i novináři či sportovci. Západ tiskl původní literární tvorbu zejména z rukopisů exilových prozaiků (poezie byla zastoupena v mnohem menší míře), přinášel rozsáhlé publicistické články na literární témata (vedle Škvoreckého též Petr Hrubý či Igor Hájek), často se věnoval filmu, divadlu a výtvarnému umění.

Významným obohacením exilového literárního provozu byly ročenky ČTENÍ NA LÉTO (1980–89), které vycházely zprvu jako příloha, později jako řádné letní číslo římského dvouměsíčníku *Listy*. Jejich redaktor A. J. Liehm do rozsáhlých svazků zařazoval exilovou i samizdatovou beletrii, často i dramatické texty, příležitostně úryvky z memoárů a deníkových záznamů. V některých ročnících se objevovaly také literárněvědné eseje a studie či kritické stati. Vzhledem k tomu, že značné množství výtisků kolovalo podzemními cestami v Československu, byla ročenka Čtení na léto pro řadu domácích – i náhodných – čtenářů vítanou informací o tvorbě jinak nedostupných autorů. Od roku 1982 Liehm redigoval též časopis **150 000 SLOV**, který přinášel především překlady zásadních článků ze světového tisku, týkajících se situace východní Evropy (časopis vydávalo nakladatelství Index a patřila k němu i ediční řada překladové beletrie, v níž mimo jiné vyšly texty György Konráda či Grahama Greena). Jiným pozoruhodným Liehmovým projektem byl francouzský časopis **LETTRE INTERNATIONALE**, soustředěný na kulturní, společenská a intelektuální témata nahlížená v evropském kontextu. První číslo vyšlo v červnu 1984, list postupně vycházel též v italské, španělské a německé variantě a v devadesátých letech v řadě dalších, včetně české a slovenské.

Literárního charakteru nabyl již koncem sedmdesátých let curyšský dvouměsíčník **MAGAZIN** (1972–83), původně především zábavný a inzertní časopis, který se kultuře věnoval jen příležitostně, obvykle v závislosti na osobních zájmech momentálního redaktora. Roku 1979 časopis převzal Vladimír Škutina, a ačkoli list od té doby preferoval zvláště humoristické texty různé úrovně, lze jej považovat za osobitě a do jisté míry atypické exilové periodikum. Po dobu Škutinaova působení vycházela vedle časopisu také samostatná knižní edice, produkující ovšem výhradně redaktorovy lehčí texty. *Magazín* zanikl roku 1983, kdy se vydavatelství Polygon i redaktor Škutina rozhodli obnovit vydávání časopisu **REPORTÉR** (v Curychu od 1984, od 1991 pod názvem Polygon). V *Reportéru* převažovala různorodá, zvláště politická publicistika, objevovalo se však i kulturní zpravodajství a literární recenze. Kromě časopisu vydalo nakladatelství **POLYGON** v letech 1982–90 také 13 svazků nepřilíš koncepčně řízené knižní edice (Viktor Fischl, Jožka Pejskar, Ota Šik, Vladimír Škutina).

Literární i hudební underground našel publikační prostor v revue *PATER-NOSTER* (1983–92), kterou vydával ve Vídni prozaik a písničkář Zbyněk Benýšek. Čtvrtletník se programově hlásil k Tváři a Sešitům, nonkonformním časopisům mladých autorů z šedesátých let, a i když se neuzavíral autorům starších generací a odlišným poetikám, svou orientací na underground se stal jedním z nejvyhraněnějších exilových periodik. Recenze se zde objevovaly minimálně, maximální prostor měla k dispozici původní próza a poezie (v rubrice Písničkáři z Čech redakce věnovala soustavnou pozornost nejvýznamnějším soudobým představitelům tohoto žánru), původní i přeložené studie a eseje se zabývaly filozofickými a estetickými tématy. Čtyři svazky knižní edice *Paternoster* vyšly péčí kolínského nakladatelství Index.

Literární život v exilu se však v osmdesátých letech neopíral pouze o vydávání knih a periodik. Postupem času stále přibývalo příležitostí k různým setkáním autorů, nakladatelů i čtenářů. Kromě již tradičních kongresů Společnosti pro vědy a umění patřila k nejpodnětnějším setkání pořádaná od roku 1978 sdružením *Opus bonum* v bavorském Frankenu. Tematicky vymezená jednání se relativně často týkala literární či kulturní problematiky, ať již šlo o setkání věnované 25. výročí založení časopisu *Svědectví* (1981), či tématu *Knihy, spisovatelé, překladatelé a nakladatelé, čeští i slovenští, doma i v cizině* (1987); přesahy směrem k literatuře a kultuře však lze zaznamenat prakticky ve všech ročnících. Referáty a diskusní příspěvky pronesené na těchto setkáních byly obvykle publikovány knižně nebo časopisecky. Příležitostí k diskusi mezi exilovými autory a kritiky se stávala i sympozia pořádaná zahraničními institucemi: k významnějším patřila konference na téma *Česká literatura dnes*, kterou v listopadu 1980 uspořádala ve Filadelfii Americká asociace pro podporu slovan-ských studií. Ojedinele docházelo na podobných akcích k poněkud kuriózním setkáním exilových spisovatelů s oporami domácí oficiální literatury (např. na mezinárodním setkání spisovatelů v Bělehradě v říjnu 1985 byli mezi řečníky Josef Škvorecký a Alexej Pludek).

Podstatným momentem exilového literárního provozu byl vznik *ČESKO-SLOVENSKÉHO DOKUMENTAČNÍHO STŘEDISKA NEZÁVISLÉ LITERATURY* (ČSDS), jehož posláním bylo archivovat, dokumentovat, ale i dále zprostředkovávat (a to jak na Západě, tak na Východě) nezávislé písemnictví a veškeré projevy nezávislého myšlení v Československu. Středisko založila devítičlenná skupina exilových osobností v březnu 1986; iniciátorem byl historik Vilém Prečan, sídlem centra se stal zámek Schwarzenberg v západním Německu. Vedle sbírkové a dokumentační činnosti ČSDS vydalo několik knižních publikací a zejména tři ročníky české a anglické mutace čtvrtletníku *ACTA* (red. Jan Vladislav, Jiří Gruša, Vilém Prečan), který zprostředkoval výsledky dokumentační práce centra, ať již byla jejím předmětem samizdatová literatura, či společenský pohyb v Československu koncem osmdesátých let.

pn
23/88
Malá revue pro umění a kritiku
paternoster

*Bondy
Hybler
Chadima
Marek
Oulehla
Stankovič
Starcke
Straka
Tomáško
Williams*

Most

atd

BĚLOHRADSKÝ BENEDIKT BROUSEK DUBSKÝ FUČÍK
GRUŠA JIROUŠ KABEŠ KRÁL KRISEOVÁ KUNDERA RICH-
TEROVÁ TOPOL UHDE

 0001

acta

1/87

**Od redakce • ČSDS:
Poslání, cíle, úkoly •
Projekt českého vydání
Spisu Jana Patočky •**

**UNESCO cenzuruje
českou a slovenskou
poezii • Terminologické
otázky nezávislé
literatury •**

**Edice Nové cesty
myšlení • Nové knihy:
Rotrekl, Ponická •**

 **Čtvrtletník Čs. dokumentačního
střediska nezávislé literatury**

Obálky exilových
periodik

Státní bezpečnost neztrácela zájem o dění v exilu ani v osmdesátých letech. Relativně úspěšná byla počátkem dekády s akcí odposlechů v pařížské redakci Svědectví. Dílem kontrarozvědky bylo několik falešných čísel exilových časopisů (Věstník Bohemia, Bulletin „Skupiny Listy“) i celých podvržených titulů (Nový proud, Árijský boj, Svědomí). Ještě v osmdesátých letech se Státní bezpečnosti podařilo získat nového agenta mezi spolupracovníky Svobodné Evropy, který však svou misi ukončil přihlášením se německé policii.

Československým tajným službám byl připisován i výbuch v budově rozhlasové stanice Svobodná Evropa 21. února 1981, který vedle mnoha zraněných způsobil rovněž nenahraditelné ztráty v archivu československé redakce. Později se však ukázalo, že atentát byl pravděpodobně záležitostí rumunskou, primárně zacílenou vůči redakci rumunského vysílání.

Koncem osmdesátých let exil pomalu přestával být tabuizovaným tématem domácí publicistiky. Stále otevřeněji projevovaný nesouhlas československé veřejnosti s politikou KSČ a mezinárodní politický tlak nejen ze Západu, ale i z Východu (gorbačovovská „glasnost“ a nové politické uspořádání v řadě východoevropských zemí) již neumožňovaly komunistickému režimu existenci paralelní kultury zamlčovat. Příznačné bylo, že dokonce i generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš se v rozhovorech pro zahraniční tisk začal po svém vyjadřovat k osobě a dílu Milana Kundery.

Otázka dosud zamlčovaných autorů se začala objevovat také v domácím tisku (Kmen, Tvorba) včetně náznaků úvah o možné – postupné a částečné – integraci všech tří proudů soudobé české literatury. Představitelé Svazu československých spisovatelů se zmiňovali o možnosti znovu vydat některá předemigrační díla exilových autorů. V prosinci 1988 utichly rušičky, které po dlouhá desetiletí československým občanům znemožňovaly poslech rozhlasového vysílání Svobodné Evropy.

V roce 1989 vyšlo první číslo revue *Most АТД.*, jejíž symbolický název měl být vyjádřením vůle vydavatelů a přispěvatelů ignorovat geopolitické hranice mezi státy a režimy (časopis redigoval Milan Uhde v Brně, Petr Král v Paříži a vydal jej Jiří Gruša v Bonnu). V říjnu 1989 se zástupci Svazu československých spisovatelů zúčastnili frankenského setkání, které *Opus bonum* uspořádalo na téma Československo 89 – dialog, nebo konfrontace.

Na počátku listopadových událostí roku 1989 se v Praze oficiálně akreditoval zpravodaj Svobodné Evropy, exiloví autoři se s jistým rizikem rozhodli přijet do Československa (mezi prvními byl Jaroslav Hutka, Pavel Kohout a Pavel Landovský), zatímco se režim nezadržitelně hroutil. Úvahy o postupném sblížení tří proudů české kultury se tak ze dne na den staly anachronismem.

Politické změny z listopadu a prosince 1989 bezprostředně zasáhly i literární život v exilu. Politický vývoj v Československu a poté v České republice vedl k vnitřní diferenciaci exilových komunit a exulanti po prvotním polistopadovém nadšení prošli četnými deziluzemi,

jež v jistém smyslu vyústily i v obnovení (jen zdánlivě anachronického) pocitu exulantství. Úlohu, kterou po čtyřicet let plnila exilová vydavatelství a redakce časopisů, však převzaly domácí redakce a domácí vydavatelství, jejichž produkce byla okamžitě mnohem bohatší, než jak to kdy byly schopny zvládnout exulantské organizace. Na domácí tisk a doma vydávanou literaturu se spontánně přeorientovala také v podstatě celá exilová čtenářská obec. Možné pole působnosti exilových vydavatelů se tak zúžilo na minimum.

Na tuto situaci reagovali jednotliví vydavatelé různě: nakladatelství Rozmluvy se okamžitě přestěhovalo do Prahy, Index ukončil činnost hned v roce 1990, nakladatelství Sixty-Eight Publishers vydalo všechny příslibené knížky z tzv. ročníku na rozloučenou, jehož poslední svazek však nakonec vyšel až v srpnu 1994. Specifickým vývojem prošlo po listopadu 1989 nakladatelství Poezie mimo Domov Daniela Strože, které se podobně jako Rozmluvy přestěhovalo do Prahy, postupně se však – poněkud paradoxně – stalo edičním zázemím mnoha komunistických a prorežimních autorů různé úrovně. Nadále vycházely svazky jednotlivých edičních řad Křesťanské akademie i mnichovského nakladatelství Arkýř, obvykle ovšem ve spolupráci s domácími nakladateli. Do Prahy postupně přesunulo své působíště Československé dokumentační středisko nezávislé literatury a pokračovalo ve sbírkové, informační a částečně i publikační činnosti. V činnosti pokračovala Společnost pro vědy a umění, která nadále pořádala pravidelné vědecké kongresy (často na českém území) a příležitostně vydávala nové publikace.

Různé osudy měly i exilové časopisy. Strožův *Obrys* zanikl v roce 1990, ale jeho název se později objevil v hlavičce literárního časopisu *Obrys-Kmen*, který začal vycházet jako příloha komunistického deníku *Haló noviny*. Vydávání čtvrtletníku *Proměny* přerušila Společnost pro vědy a umění koncem roku 1991, revue však již nikdy nebyla obnovena. Téhož roku zanikly i *Studie* vydávané v římské Křesťanské akademii. Roku 1992 zastavil Pavel Tigríd vydávání *Svědectví*, zřejmě nejdůležitějšího periodika poúnorové i posrpnové exilové generace, jehož poslední čtyři svazky vyšly po listopadovém převratu v pražském nakladatelství Melantrich. Téhož roku vyšlo v Praze i poslední, třicáté číslo undergroundové revue *Paternoster*, původně vycházející ve Vídni. Do Prahy se přestěhoval také kanadský *Západ* (krátce vycházel pod titulem *Západ today*), který však nepřekonal ekonomické a distribuční obtíže, nenašel doma novou čtenářskou obec a roku 1995 zanikl.

Z původních časopisů posrpnového exilu, které se po převratu přestěhovaly do Československa, nadále vycházel levicově orientovaný společensko-politický dvouměsíčník *Listy*, na konci devadesátých let se do České republiky přestěhoval původně curyšský *Polygon*.

Ve své činnosti nadále pokračovali i vydavatelé četných zahraničních časopisů, například curyšského *Zpravodaje* či torontského *Nového domova*. Některá periodika pak dokonce vznikla až v polistopadovém období (*Americké listy* v New Yorku, *Noviny* v Sydney). Tyto tiskoviny však již neměly charakter exilového periodika a působily jako prostředek kontaktu mezi Čechy usazenými v různých zemích světa. Jejich dosah byl obvykle lokální a ačkoli většina těchto periodik sledovala domácí kulturní život a udržovala kulturní dění i uvnitř příslušné krajské komunity, žádný z nich nebyl listem primárně kulturním či literárním.